

HOOFDSTUK 1

Inleiding: gapende kloven?

‘De elite tegenover het volk. De rijken tegenover de armen. De Randstad tegenover de regio’s. De stad tegenover het platteland. Boeren tegenover natuurbeschermers. De tegenstellingen in de samenleving lijken groter dan ooit. En dat terwijl de crises en transitie’s die nu spelen om breed gedragen beslissingen vragen. Hoe doe je dat als steeds meer mensen zich minder vertegenwoordigd voelen door de politiek,’ zo vroeg de Sociaal-Economische Raad (SER) zich recentelijk af. De genoemde tegenstellingen werden door de SER voor waar aangenomen. Vandaar dat het bij de SER vervolgens niet meer ging over de aard van deze zogenaamde kloven maar over allerlei initiatieven om die kloven te dichten.

Maar stel nu dat deze kloven niet of veel minder bestaan? Dat het hier om spookkloven gaat, kloven waar we ons druk om maken maar die bij nader inzien niet bestaan of veel kleiner zijn dan we dachten?

Nu staat de SER bepaald niet alleen in haar geloof in spoken. Wie de krant leest, zou inderdaad gaan denken dat Nederland nog nooit zo verdeeld is geweest. De slo-

gan van SIRE (de Stichting Ideële Reclame) was in 2023 ‘Verlies elkaar niet als polarisatie dichtbij komt’. En bij de verkiezing van het Woord van het Jaar liep het in 2024 zo uit de hand – met heel heftige reacties op genomineerde woorden – dat Van Dale uiteindelijk de verkiezing afblies en zelf voor het woord ‘polarisatie’ koos. Niet alleen zouden we steeds meer van mening met elkaar verschillen (polarisatie!) maar we zouden ons ook, door ons gedrag, opsluiten in nieuwe ‘zuilen’. Talloze diepe kloven zouden kenmerkend zijn voor de Nederlandse samenleving anno 2025.

De term ‘polarisatie’ valt niet alleen in Nederland. Het aantal artikelen in de *New York Times* over polarisatie steeg van nog geen 200 per jaar in 2013 tot boven de 800 een decennium later. Een vergelijkbare verviervoudiging zien we in artikelen over polarisatie in wetenschappelijke bladen. Veel journalisten en wetenschappers lijken overtuigd van een groeiende afstand tussen bevolkingsgroepen. En veel burgers ervaren dit ook zo, zeker als ze sites als X bezoeken, waar schelden en schimpen zo ongeveer de standaardomgangsvorm is geworden.

Wie naar de vs kijkt, kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat er inderdaad een groeiende kloof gaapt tussen voor- en tegenstanders van Donald Trump. Maar hoe zit dat in Nederland, waar journalisten, politici en wetenschappers al bijna even kwistig met de termen ‘polarisatie’ en ‘kloven’ strooien?

Welke kloven zouden er zijn?

- Inkomensverschillen zouden zijn toegenomen, resulterend in almaar groeiende armoede.
- Mensen met een hogere opleiding zouden zich afsluiten voor degenen met een lage(re) opleiding door het vormen van een 'eigen zuil'.
- Het succes van de BBB zou het bewijs zijn van een welhaast onoverbrugbare kloof tussen plattelanders en grootstedelingen.
- Nog nooit eerder zouden generaties zo tegenover elkaar hebben gestaan als nu vanwege de grijze golf, waardoor er meer ouderen dan jongeren zijn.
- Mannen zouden van Mars komen en vrouwen van Venus: de genderverhoudingen polariseren.
- Mensen met een migratieachtergrond zouden niet 'integreren', waardoor er een onoverbrugbare kloof ontstaat met de autochtone Nederlanders.
- Conflicten rond religie zouden nu heftiger zijn dan in het verleden.

Bij de eerstgenoemde kloven staat aan de ene kant de 'elite', die Randstedelijk zou wonen, hogeropgeleid (hbo en hoger) is, welvarend, op leeftijd en met veel sympathie voor mensen met een migratieachtergrond. Deze links-liberale grachtengordel staat dan tegenover de 'gewone man', die zich in een enorme populariteit mag verheugen, zoals Menno Hurenkamp en ik hebben laten zien in *De macht der gewoonte* (2022). Vaak wordt – vooral in rechts-radicale kringen – 'de gewone man' ook

wel ‘de gewone Nederlander’ genoemd. Dit basisschema van een zeven-vinkjes-elite die vooral naar zichzelf omkijkt versus een grote meerderheid die worstelend probeert de eindjes aan elkaar te knopen, ligt ten grondslag aan het idee van vele kloven, en verbindt deze ook.

Daarbij wordt dan dikwijls gewezen op het ‘cumulative’ effect van ongelijkheid: de ene kloof werkt door in talloos veel andere kloven. In hoofdstuk 3 zal ik dit idee van cumulerende kloven onderzoeken, ook omdat het bijdraagt aan de verdere dramatisering van de kloofgedachte: we hebben niet alleen talloos veel kloven die nog nooit zo groot zijn geweest, maar ze hangen ook nog eens samen!

Het beeld van een gepolariseerde en ongelijke samenleving met een elite die tegenover het gewone volk staat, suggereert bovendien dat ‘het midden’ in Nederland is verdwenen of in ieder geval van afnemend belang is. De sociologe Rineke van Daalen heeft zich de afgelopen jaren als geen ander tegen deze suggestie van het verdwijnende midden gekeerd (o.a. Van Daalen, 2013). Zij stelt dat de zorgen over maatschappelijke tweedeling zo krachtig zijn dat het lijkt alsof het midden eigenlijk al verdwenen is. Dat, terwijl het midden nog nooit zo groot is geweest.

Toch denken de meeste mensen dat deze tijd wordt gekenmerkt door polarisatie en verdeeldheid. Deze gedachte is, impliciet of expliciet, gebaseerd op een vergelijking in de tijd: polarisatie en ongelijkheid zouden de afgelopen jaren zijn toegenomen, en wel in die mate dat

de kloven die tussen groepen gapen nog nooit zo groot zijn geweest. In dit boek onderzoek ik of die gedachte klopt. Er zal blijken dat bijna alle claims over toenemende kloven en groeiende polarisatie in Nederland feitelijk onjuist zijn: wie naar de feiten kijkt, ziet dat veruit de meeste vormen van verschil in Nederland sterk vermindert zijn. Dit geldt al helemaal als we uitzoomen, door langer in de tijd terug te gaan, of als we Nederland vergelijken met andere landen.

In het volgende hoofdstuk zal ik de kloven bespreken die vaak op alarmistische wijze worden genoemd. Telkens zal blijken dat deze niet in *feitelijke* zin zijn vergroot, maar veeleer verkleind. Er is sprake van een grote *mismatch* tussen de objectieve – beperkte en zelfs kleiner wordende – kloven en de (mis)*perceptie* ervan: mensen denken dat verschillen groter zijn dan ze in werkelijkheid zijn.

Gelukkig zijn er wetenschappers die laten zien dat de perceptie niet met de werkelijkheid samenvalt; er zou zelfs sprake zijn van een ‘perceptiecrisis’. Anderen vragen aandacht voor afnemende kloven (Dekker, 2022), en waarschuwen, zoals sociologen Quita Muis (2024) en Tom Nijs (2025), voor ‘polarisatiepaniek’. Tegelijkertijd valt op dat de kloof-taal niet alleen journalisten en politici in haar greep houdt, maar ook veel wetenschappers. Aandacht voor onderzoek wordt sneller gewekt met grote woorden en dreigende taal, dan met relativering en rustige argumenten.

Mismatches

Als kloven en polarisatie geringer zijn dan vaak gedacht, dan rijst de vraag waar die overschatting vandaan komt. Die vertekende perceptie blijkt samen te hangen met de veranderende *ervaring* van ongelijkheid: steeds minder mensen in Nederland vinden ongelijkheid acceptabel en zij verdragen resterende verschillen dan ook slecht. We zijn steeds bozer over de kloven die nog bestaan en mede daarom denken we dat ze heel groot zijn.

Deze sterke emotionele betrokkenheid bij de overgebleven ongelijkheid vertekent het zicht op de feitelijke verschillen in Nederland. Hierdoor wordt, zoals we zullen zien, ongelijkheid in bijvoorbeeld inkomen, huisvesting en opleiding overschat. Maar hetzelfde geldt voor verschillen van mening: ook deze worden systematisch overschat, mede omdat we ze steeds slechter verdragen. De *ideologische* polarisatie, waar het onze inhoudelijke verschillen van mening betreft, neemt de afgelopen decennia juist af. Zo waren de verschillen in Nederland in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw qua ideeën veel groter dan nu. Emancipatiebewegingen die toen opkwamen, botsten in eerste instantie hard met een conservatieve meerderheid. Maar dat veranderde in de daaropvolgende decennia snel, onder andere door de ontzuiling. In Nederland ontstond een nieuwe, prudent-progressieve meerderheid die weinig weerstand ondervond (Duyvendak, 2004). Om de politoloog Harteveld (2022) te citeren als hij talloze SCP-onderzoeken naar opinievorming samenvat: ‘Op veel

onderwerpen zijn Nederlanders sinds de jaren zeventig behoorlijk naar elkaar toegegroeid.’

De *backlash* tegen progressieve ideeën kwam in Nederland zo laat en was zo zwak dat, zo laat de socioloog Merijn Oudenampsen in zijn proefschrift (2018) zien, ook midden- en zelfs conservatieve partijen liberale waarden gingen omarmen, bijvoorbeeld op het gebied van gender en seksualiteit en met betrekking tot het begin en einde van het leven (abortus en euthanasie). De tegenstellingen op dergelijk ideologisch gebied zijn de laatste decennia rap afgenomen; veel progressieve waarden worden zelfs beschouwd als ‘typisch Nederlands’.

De Tilburgse sociologen Sieben, Muis en Reeskens (2024) komen op basis van jarenlang onderzoek naar waarden tot vergelijkbare conclusies over de Nederlandse eensgezindheid, waarbij ze onderscheid maken tussen ‘publieke moraliteit’ (gedragingen die anderen of de publieke zaak kunnen schaden) en ‘private moraliteit’ (waarbij inmenging van buitenaf als onwenselijk wordt gezien). In beide gevallen valt hen de hoge mate van consensus onder Nederlanders op. Zij schrijven over de publieke moraliteit: ‘Opvallend is dat er weinig grote verschillen in publieke moraliteit zijn tussen groepen mensen wanneer we kijken naar bijvoorbeeld geslacht, opleiding, inkomen en religie. Nederlanders zijn vrij unaniem in hun afkeuring van gedragingen die de publieke zaak schaden [...] en bovendien heeft deze publieke moraal geen grote veranderingen in de tijd door-gemaakt.’ Standpunten met betrekking tot de private

moraliteit zijn wel veranderd (namelijk: veel liberaler geworden), maar zodanig dat juist sprake is van toegenomen eensgezindheid. Een lang citaat van dezelfde auteurs: ‘Uit de gegevens blijkt dat iedereen – zowel hogers als lager-opgeleiden, en zowel kerkgangers als niet-kerkgangers – toleranter is geworden over morele kwesties met betrekking tot seksualiteit en beslissingen rondom leven en dood. Iedereen beweegt dus in dezelfde richting. Daarnaast zijn de verschillen in acceptatie tussen hoger- en lager-opgeleiden door de jaren heen afgenomen, terwijl de verschillen tussen kerkgangers en niet-kerkgangers stabiel zijn gebleven. Dit wijst duidelijk niet op een toenemende polarisatie, want dan zouden de meningsverschillen tussen groepen groter moeten worden. [...] Hoewel geluiden in het publieke debat en sociale media vaak op polarisatie lijken te duiden, blijkt daar in werkelijkheid eigenlijk geen sprake van. Verschillende groepen Nederlanders raken niet verder van elkaar verwijderd wanneer het gaat over morele kwesties. Er zijn wel verschillen, maar die worden in de loop van de tijd eerder kleiner dan groter.’ Het is niet zozeer de polarisatie in standpunten die de aandacht zou moeten trekken, maar het feit dat we over veel zaken steeds gelijkgezinder zijn gaan denken.

Bij kloven gaat het echter niet alleen om opinies: de kloven-claims van politici, journalisten en wetenschappers hebben, zoals gezegd, ook betrekking op toenemende verschillen in bijvoorbeeld inkomen, vermogen, gezondheid en huisvesting. Daarom onderzoek ik in het

volgende hoofdstuk niet alleen polarisatie in standpunten maar ook dergelijke feitelijke verschillen (spoiler: die blijken vaak evenmin toegenomen, en meestal zelfs significant afgenomen).

Is er dan werkelijk geen enkele vorm van ongelijkheid gegroeid? Welzeker, met name verschillen in vermogen zijn behoorlijk toegenomen, vooral tussen de armsten en de rijksten (minder voor de grote midden-groep). Maar opvallend genoeg is er ook hier weer een *mismatch* tussen de feitelijke situatie enerzijds en de perceptie en de verontwaardiging anderzijds, zij het dat in dit geval de kloof werkelijk bestaat en de perceptie en emoties dat nauwelijks weerspiegelen. Waar emoties hoog oplopen over kloven die niet of nauwelijks bestaan of zijn afgenomen, is er opvallend weinig ophef over de reëel bestaande en zelfs toenemende vermogensongelijkheid.

Iets vergelijkbaars speelt bij kwesties als *global warming* en afnemende biodiversiteit. Hoewel velen zich hierover zorgen maken en we, objectief gesproken, met de grootste bedreigingen van onze tijd te maken hebben, roepen deze onderwerpen relatief weinig affectieve beroering op. Het blijkt lastig om de klimaatcrisis te framen in binaire termen van polarisatie, ongelijkheid en kloven; de enige taal die de politiek lijkt te spreken. Onderwerpen die iedereen gelijkelijk raken, wekken kennelijk relatief weinig emotionele beroering, behalve als ze gekoppeld worden aan bestaande tegenstellingen (zoals dat gebeurde bij stikstof en de tegenstelling tussen stad en platteland).